

Етнічний конфлікт – вивчений феномен?

Юрій Мацієвський

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
Національного університету
“Острозька академія”

Метою статті є висвітлення дискусійних питань теоретичного та методологічного характеру в ділянці вивчення етнічного конфлікту, що часто залишаються непоміченими вітчизняними дослідниками.

Останні десятиріччя ХХ століття вже утвердились в сучасному суспільно-політичному дискурсі як ера “етнічного ренесансу”. З розпадом Радянського Союзу, Югославії, зростанням етнічної напруженості на Близькому Сході, в Європі та Канаді проблематика етнічних конфліктів все більше почала привертати увагу представників багатьох суспільних наук: політологів, соціологів, етнологів, антропологів та теоретиків міжнародних відносин.

Навіть поверхневий погляд на конфліктні ситуації з участю етнічних груп виявляє, що поняття “етнічний конфлікт” використовується досить довільно. У більшості випадків дослідники фокусують свою увагу на тих аспектах етнічного конфлікту, що є ближчими до проблематики їхніх дисциплін. Тому не дивно, що феномен етнічного конфлікту часто вивчається у зв’язку з такими проблемами як демократизація, модернізація, еміграція, чи впливом “етнічного фактора” на міжнародну безпеку та стабільність. В останньому випадку проблему часто розглядають з точки зору практичних потреб – регулювання та попередження конфлікту.

З іншого боку, поняття “етнічного конфлікту” останнім часом набуло ролі загального знаменника, свого роду деномінатора для позначення різного роду соціальних чи політичних конфронтацій. Проте здається дискусійним, чи використання прикметника “етнічний” додає кращого пояснення причин групової мобілізації, способів регулювання конфлікту, та чи не ускладнює з’ясування суті явища його розгляд крізь призму “етнічної ідентичності”.

У цій ситуації проблематика етнічного конфлікту роздрібнюється, ускладнюються можливості вивчення цього явища у цілісній, інтегрованій формі. Метою цієї публікації є спроба висвітлити найбільш дискусійні проблеми теоретико-методологічного характеру, що з’являються в сучасній науковій літературі стосовно проблеми “етнічного конфлікту”.

Без з’ясування цих питань надто проблематичними видаються практичні заходи щодо попередження та регулювання етнічних конфліктів. Для цього корисним видається використання адисциплінарного, аналітичного підходу, що передбачає відхід від парадигмальних рамок окремо взятої дисципліни і пропонує розгляд етнічного конфлікту як явища міждисциплінарного характеру.

Проблеми теорії

Переважаюча більшість дослідників, що займаються проблематикою етнічного конфлікту відзначають, що попри досить значну увагу до цього явища як в рамках традиційних суспільних дисциплін, так і сучасних міждисциплінарних дослідженнях до цих пір не має одностайної відповіді на питання, що таке етнічний конфлікт. Чи це лише форма соціального конфлікту, де учасниками є етнічні групи, чи може, етнічний конфлікт становить особливий тип групових, суспільних конфліктів?

Наступним є питання природи етнічного конфлікту? Іншими словами, чи етнічний конфлікт викликаний такими факторами, як фрустрація, що виливається в агресію, загрозою ідентичності, потребою у забезпеченні цілісності групи, неефективністю соціального контролю, тобто спонтанними чи ірраціональними чинниками, чи все ж етнічний конфлікт є раціонально спланованим засобом досягнення певних цілей. Близьким до попереднього є проблема походження етнічного конфлікту. Остання, як більш загальна, включає окреме питання причин виникнення конфлікту. Вважається, що немає якоїсь однієї універсальної причини для виникнення етнічного конфлікту. Одні фактори в певній ситуації можуть спричинити вибух конфлікту, а в іншій – ні. Тому одним з найважливіших дослідницьких та прикладних завдань є виявлення умов, за яких відносини поміж етнічними групами мають найбільшу імовірність переростання у відкритий конфлікт.

Ще однією теоретичною проблемою є створення вичерпної та водночас зручної типології етнічних конфліктів. Вчені загалом виділяють внутрішні та зовнішні етнічні конфлікти. Дехто говорить про міжетнічні, маючи на увазі внутрішні (внутрідержавні) і міжнародні конфлікти. Загалом в даному напрямку досліджень відсутня єдина точка зору щодо вироблення типології. Однокритеріальні типології не відображають всієї повноти конфліктних явищ, тоді як багатокритеріальні часто виглядають надто штучно.

Нарешті практичні питання – це, перш за все, пошук ефективних способів попередження і регулювання етнічних конфліктів. Загалом в суспільних науках вироблено достатньо теоретичних порад щодо регулювання групових конфліктів. Практична перевірка багатьох рекомендацій часто буває досить коштовна. Іншою проблемою є те, що лідери окремих етнічних груп чи навіть націй не прислухаються до запропонованих аргументів, переслідуючи свої політичні цілі. Завданням для дослідників є ретельний відбір апробованих механізмів та їх пристосування до умов конкретної конфліктної ситуації.

Проблеми методології

Вивчення “етнічних конфліктів” ще більше ускладнене тим, що, з одного боку, проблема вивчається в руслі традиційних суспільних дисциплін, а з іншого – в жодній з них не було виділено цілісної теорії етнічного конфлікту. Відтак, виникає питання: чи потрібно мати окрему теорію для кожного типу конфліктів (міжособистісного, подружнього, групового, класового, етнічного, політичного, і т.д.), чи намагаться розглядати різні прояви конфліктних відносин з більш загальної перспективи?

На Заході дискусії з цього приводу розпочались ще з початку 50-х років ХХ ст. Частина дослідників, схильних до генералізації, твердять, що безпосереднє вивчення окремого типу конфліктів, скажімо, етнічного саме по собі не може надати достатньої інформації для побудови теорії, що пояснила б досліджуване явище. Ці міркування вказують на те, що окреме вивчення певного типу конфлікту залишатиме поза увагою важливі факти чи змінні величини, необхідні для адекватного розуміння цього конфлікту. Тобто окрема теорія (наприклад, теорія етнічного конфлікту) буде недостатньою тією мірою, що вона не враховує порівняння з іншими типами конфліктів і не підпадає до більш загальної теорії конфлікту.

Аргументи представників узагальненого підходу до вивчення конфліктних явищ зводяться до того, що наукова цінність загальної теорії полягає в її здатності забезпечити повніше розуміння кожного окремого типу конфлікту, ніж це можливо в межах окремих теорій і, відповідно, краще пояснити цілу низку конфліктних явищ, ніж це могло б бути здійснено всіма можливими спеціальними теоріями [1].

Інша група вчених не піддає сумніву потребу узагальненого вивчення конфлікту, проте ставить питання про потребу його поступового нарощування. Їхні аргументи

відштовхуються від тези Р.Мертонна про те, що емпірично перевірені “теорії середнього рівня” є первинним завданням соціологічного аналізу. Німецький соціолог Р.Дарендорф у своїх ранніх працях ітакож поділяв цей погляд, стверджуючи, що загальна теорія конфлікту є невід’ємним компонентом цілісної теорії суспільства [2].

З іншого боку, існує менш чисельна група авторів, що схильні розглядати конфлікти у найрізноманітніших формах і проявах. Виступаючи проти узагальненого вивчення конфлікту, ці автори (К. Singer, D. Header, M. Janowitz,) стверджують, що окрема теорія для певного типу конфлікту була б більш корисна в пізнавальному плані, ніж загальна теорія конфлікту [3]. Аргументи представників спеціалізованого підходу до вивчення конфлікту вказують на те, що глибоке розуміння класового, релігійного чи етнічного конфлікту передбачає вивчення особливостей того чи іншого типу конфлікту, аніж включення його до більш загальної теорії.

Дискусії, започатковані ще в 50-х рр. ХХ ст. стосовно методів вивчення конфліктних явищ у сучасному суспільствознавстві набули дещо іншого звучання. У зв’язку зі зростанням взаємозалежності суспільних дисциплін сьогодні питання про спосіб вивчення конфлікту стоїть приблизно так: чи використовувати міждисциплінарний/трансдисциплінарний підхід до вивчення конфліктних явищ (в тому числі етнічного конфлікту), чи продовжувати вивчення конфлікту/ів у межах традиційних дисциплін. З епістемологічних міркувань обидва шляхи є однаково корисними, проте дослідження проведені останнім часом, попри задекларований міждисциплінарний характер, мають виражений монодисциплінарний акцент [4].

Що стосується українського досвіду вивчення конфліктів, то тут варто зважити на той факт, що при всій привабливості міждисциплінарного підходу у нас ще не має достатнього досвіду вивчення конфлікту в рамках традиційних суспільних дисциплін, що є необхідною передумовою проведення міждисциплінарних досліджень. Серед українських дослідників також немає єдності стосовно методів вивчення етнічних конфліктів. Як свідчать виступи учасників міжнародної конференції “Етнічні конфлікти у посттоталітарному суспільстві”, (Київ, 1999) більшість вчених висловлюються за міждисциплінарний характер досліджень, проте не вказують методологію якої ж дисципліни класти в основу такого підходу. З іншого боку, в науковому дискурсі вивчення проблематики конфлікту поступово утверджується поняття “етнічної конфліктології”, що пропонує розглядати проблематику етнічних конфліктів як субдисципліну в руслі “загальної” конфліктології. Проте, виокремлення етнічної конфліктології як субдисципліни в рамках “загальної” конфліктології вказує на певну методологічну суперечність. Якщо конфліктологія визначається як міждисциплінарна галузь знань, предметом якої є вивчення **загальних законів і категорій**, що характеризують конфлікт як соціальне явище, як різновид соціальної поведінки та взаємодії,[5] то питання про “етнічну конфліктологію” як субдисципліну в межах загальної конфліктології, ставить під сумнів таке формулювання предмета цієї дисципліни. Більше того, виділення етнічної конфліктології в окрему чи субдисципліну неодмінно викликає питання про те скільки конфліктологій ми повинні мати? Взагалі серед українських дослідників поки що не має визначеного погляду стосовно предмета та методів самої конфліктології [6].

Дисциплінарні підходи до вивчення етнічного конфлікту

У сучасному суспільствознавстві можна виокремити декілька підходів до вивчення етнічних конфліктів.

1)**Соціологічний**, який розглядає етнічний конфлікт як одну з форм соціального/групового конфлікту, у якому головними діячами є соціальні групи, що визнають свою етнічну відмінність. У соціології етнічний конфлікт переважно розглядається як раціональна система дій, хоча ірраціональні чинники також беруться до

уваги. Основними причинами виникнення конфліктів вважаються обмежені ресурси матеріального характеру (економічні чи політичні – наприклад, територія, влада, статус, політичні права та ін.), цінності колективного характеру – мова, можливість здобуття освіти, релігія тощо. До причин, що сприяють виникненню конфлікту також відносять відчуття незадоволення викликане негативним порівнянням, наявністю ресурсів для мобілізації, відчуттям загрози для ідентичності [7].

В руслі соціологічного підходу були здійснені численні описові дослідження окремих конфліктів, що дало змогу перейти до проведення порівняльних досліджень з використанням методів статистичного аналізу[8]. Соціологами було запропоновано значну кількість моделей аналізу та теорій виникнення групових конфліктів, що використовуються для вивчення етнічних конфліктів. Найбільшого поширення набули теорія мобілізації ресурсів, теорія відносної депривації, теорія раціонального вибору та ірраціонального колективного насилля[9].

2) **Етнологічно-антропологічний** підхід розглядає етнічний конфлікт як одну з форм антагоністичних відносин, що мають місце між етнічними групами. Якщо соціологічний підхід визначає етнічний конфлікт як певну форму соціального конфлікту, то етнологічний - розглядає його як феномен культури, що має свої специфічні риси. З точки зору соціологічного підходу, суть конфлікту полягає в об'єктивному протиставленні інтересів суспільних груп, тоді як етнологічний наголошує на зазгоді етнічності ідентичності групи [10]. Етнологічний підхід наголошує на своєрідності етнічного конфлікту в світлі соціально-культурних явищ, проте він заледве чи може вичерпно пояснити динаміку, форми прояву чи способи регулювання конфлікту.

3) **Соціально-психологічний** підхід основну увагу зосереджує на вивченні психологічних механізмів (сприйняття, емоцій, стереотипів, цінностей) впливу на поведінку індивідів і груп. З точки зору соціальної психології, конфлікт (в тому числі етнічний) розглядається як явище міжгрупової взаємодії, що супроводжується значною мірою суб'єктивності як в оцінці ситуації конфлікту, так і у визначенні можливих наслідків. Хоча конфлікт не визначається як повністю ірраціональне явище, (таке, що виникло в результаті неадекватного сприйняття чи розуміння), вважається, що він містить ірраціональний компонент, міра вияву якого залежить від конкретної ситуації [11]. Поряд з суб'єктивним чинником, значна увага надається вивченню поведінки індивідів у конфлікті. У соціальній психології накоплено значний досвід вивчення конфліктних явищ. У руслі цього підходу були розроблені теорії етноцентризму, реалістичного групового конфлікту (D.Campbell), когнітивного дисонансу (L.Festinger), структурного насилля (J.Galtung), відносної депривації (T.Gurr), фрустрації-агресії (J.Davies), теорії потреб (Jh. Burton) [12].

4) У **політології** етнічний конфлікт розглядається з точки зору його впливу на стабільність політичної системи, в межах якої даний конфлікт має місце. Політологи схильні розглядати етнічність інструментально, як засіб в руках націоналістичних лідерів, що використовують націоналістичні гасла для здобуття політичних цілей. Оскільки етнічність стає фактором політичної мобілізації, етнічні конфлікти часто визначають як етнополітичні[13].

5) Близьким до політологічного є аналіз етнічних конфліктів у **теорії міжнародних відносин**. Тут етнічний конфлікт розглядається як чинник потенційної дестабілізації системи міжнародних відносин, національної безпеки і усталеного балансу сил. Політологи, як і теоретики міжнародних відносин, особливо зацікавлені проявами сепаратизму та ірредентизму, як політичними чинниками порушення стабільності [14].

В руслі розглянутих щойно підходів накопичений значний досвід вивчення конфліктних явищ різного характеру. Це відкриває можливості їх поєднання при вивченні окремих типів конфлікту, зокрема етнічного. Однак, попри окремі спроби сформувати міждисциплінарний, інтегративний підхід до вивчення етнічного конфлікту більшість досліджень здійснюються в рамках традиційних дисциплін. Причини такої

інертності полягають в діалектиці наукового пізнання. Кожен з цих підходів сформувався як заперечення чи доповнення вже існуючого. Відтак між представниками традиційних суспільних дисциплін продовжує зберігатись дух конкуренційності у поясненні суспільних явищ. Більше того, кожен з представників вказаних дисциплін певніше чується в рамках “своїї” дисципліни. Очевидно, що загроза звинувачення в еклектизмі, що завжди потенційно присутня в науковій спільноті, поки що залишається сильнішим фактором аніж спокуса виходу “поза межі можливого”.

Етнічність та етнічний конфлікт

Теоретичні дискусії з приводу того, що таке етнічний конфлікт неодмінно відштовхуються від поняття “етнічності”. В звязку з цим, важливим є відповідь на питання у якій залежності перебувають етнічність та конфлікт та якою мірою етнічність виявляє себе у конфлікті.

Сама по собі проблематика етнічності, що протягом останніх десяти років активно дискутується в середовищі суспільствознавців, своєю появою поставила під сумнів поширене ще донедавна переконання про те, що етнічна ідентичність, групова солідарність та викликані ними націоналізми належать до пережитків суспільного життя.

Витоки цього переконання з одного боку можна простежити в традиції лібералізму, яка, наголошуючи на індивідуалізмі, пророкувала зникнення всіх тих суспільних груп, що творяться на засадах спільного походження (народження), тобто є набутими, приписаними, відмінними від раціоналізму. З іншого боку, марксизм передрікав зникнення етнічності і націоналізмів, стверджуючи, що класова солідарність витіснить національну/етнічну солідарність. Остання розглядалася як засіб підтримки рівноваги капіталістичного світу.

Недооцінка етнічного фактора на початку ХХ століття обійшлася політикам, а особливо народам, яких вони представляли, надто дорого. Це і перегляд засад Версальської системи в Європі, виникнення нових джерел напруження на Балканах та Близькому Сході, замовчування етноциду вірменів у Туреччині, інші трагічні події, відгуки яких ще й сьогодні можна спостерігати в різних місцях земної кулі.

Етнічність, як виявилось, не зникла в міру глобалізації та універсалізації світу. Є підстави вважати, що відродження етнічності вже на схилку ХХ століття було викликане реакцією на вище згадані процеси.

Якщо етнічна ідентичність, групова солідарність, спільність походження є самодостатніми, а водночас змінними величинами, то який вплив вони мають на виникнення етнічного конфлікту? Загалом в суспільних науках склалося три широкі підходи для пояснення зв'язку етнічності та етнічного конфлікту.

“Традиціоналістичний” (чи примордіалістичний) підхід розглядає етнічність як невід’ємний атрибут індивідів та спільнот [15]. Чи то вкорінена в успадкованих біологічних рисах [16] чи в досвіді поколінь, етнічність робить кожного індивіда незмінно і завжди французом, українцем чи хорватом. У такому розумінні етнічність та етнічне напруження є природнім. Визнаючи, що етнічні конфлікти не є постійним станом взаємовідносин, традиціоналісти розглядають конфлікт як явище, що випливає з етнічних відмінностей і тому не обов’язково потребує пояснення. Іншими словами, конфлікт бачиться вкоріненим в саму етнічність.

Аналіз конфлікту, з точки зору традиціоналістичного підходу, наголошує на винятковості та важливості етнічної ідентичності. Лише декілька інших характеристик індивіда чи спільноти визначені так само, як етнічність. З цього погляду етнічний конфлікт є “*sui generis*”, те, що можна дізнатися про цей конфлікт, ніяк не співвідноситься зі знаннями про соціальні, політичні чи економічні конфлікти.

Найбільшим об’єктом критики у традиціоналістичному підході є теза про усталену ідентичність окремих індивідів і груп і його неспроможність пояснити зміни конфлікту в

часі і просторі. Підхід також критикують за нездатність пояснити утворення нових і похідних ідентичностей, за неспроможність встановити причини довготривалого існування відносно мирних взаємовідносин поміж групами, у яких етнічна ідентичність є виразною ознакою.

На відміну від “традиціоналістичного” підходу, “інструментальний” наголошує на тому, що етнічність не є історичним явищем, а радше наслідком мінливих обставин. З точки зору інструментального підходу етнічний конфлікт є одним з проявів групового конфлікту, у якому етнічність є ресурсом групової мобілізації. “Інструментальний” підхід розглядає етнічність як засіб в руках окремих індивідів, груп чи еліт для здобуття певних, часто матеріальних цілей [17]. З цього погляду етнічність є одним з ресурсів, що мобілізуються політичними лідерами для досягнення важливих для спільноти цілей.

“Інструментальний” підхід часто використовується в політології та теорії міжнародних відносин для пояснення поведінки етнічних груп в ситуаціях конфлікту. В рамках цього підходу варто виділити два головних твердження. Перше, коли існують видимі переваги, пов’язані з етнічною ідентичністю, остання створюється чи підтримується як основа для колективних дій. Друге, етнічність визначається ситуативно, як комплекс соціально визначених характеристик, що мають як усталені, так і випадкові риси. Змінність етнічної ідентичності залежить від конкретної ситуації і стратегічної користі, пов’язаної з нею. Ідея ситуативної етнічної ідентичності означає те, що різні етнічні характеристики активізуються в різних ситуаціях з метою досягнення очікуваних результатів. Інструментальний підхід розглядає етнічний конфлікт як явище політичного характеру, спрямоване проти домінації іншої етнічної групи чи дискримінації власної етнічної групи державою. З точки зору інструментального підходу етнічний конфлікт є одним з проявів групового конфлікту, у якому етнічність є ресурсом групової мобілізації.

Критики інструменталізму вказують, що етнічність не є чимось, що може бути визначено за бажанням самого індивіда. Вона є соціально зумовлена і є результатом соціальної взаємодії [18].

Однією з суттєвих відмінностей у позиціях двох підходів є спосіб пояснення етнічної культури. Предметом дискусії є те, чи культура впливає на спосіб визначення етносів, чи існують об’єктивні ознаки етнічної культури, чи можна за такі визнати переконання членів групи про їх існування і що в цьому контексті означає теза про історичне існування групи. По суті суперечка точиться навколо того, чи етнічна ідентичність є груповою категорією, чи ознакою окремого індивіда, яку він може вибрати чи отримати, будучи членом групи. З точки зору інструменталізму, етнічна група є групою інтересу, що втягується в політичну боротьбу у макросуспільстві.

Спроба поєднати елементи двох попередніх підходів з наголосом на соціальній взаємодії здійснена *конструктивістами* [19]. Наголошуючи, що етнічність ані незмінна, ані повністю відкрита для змін, конструктивісти стверджують, що вона є результатом густої мережі соціальних взаємодій. З точки зору конструктивістів етнічність не є ознакою індивіда, це швидше соціальний феномен. Звідси, ідентичність потрапляє до можливостей вибору чи контролю окремої людини. В міру того, як змінюються соціальні взаємодії, змінюється й сама етнічність. Як приклад можна навести формування у багатьох мешканців Сербії, Боснії чи Хорватії ще до кінця 80-х років югославської ідентичності. Проте з розпадом Югославії громадяни цих країн під тиском подій повернулися до своїх етнічних коренів.

Як і інструменталісти, конструктивісти не вважають етнічність природно конфліктною. Звідси постає потреба пояснення причин вибуху насилля у міжетнічних відносинах. Інструменталісти, як було вже сказано, розглядають конфлікт як результат активізації етнічних характеристик лідерами політичних еліт для реалізації власних інтересів. Конструктивісти ж причини конфлікту вбачають у тому, що може бути визначено як “патологічні соціальні системи”, які індивіди не можуть контролювати. Відтак, конфлікт, який виникає, є продуктом соціальної системи, а не окремих індивідів. А

етнічність, що є результатом соціальної взаємодії, внаслідок її порушення випадає з-під контролю.

Вивчення етнічних конфліктів з точки зору конструктивістського підходу дозволяє розглядати їх як певний тип групових конфліктів, які проте також є результатом соціальної взаємодії. До таких конфліктів можна віднести релігійні, регіональні, класові, проте класові та інші матеріально спричинені конфлікти більш імовірно визначаються індивідуальними ознаками. Хоча жоден з цих підходів не є повністю задовільним для пояснення природи етнічності та етнічного конфлікту, кожен з них визнає, що етнічність має як яскраве емоційне забарвлення, так і значний мобілізаційний потенціал. У конфліктних ситуаціях таке поєднання виключно небезпечне.

Підсумовуючи, варто відзначити, що немає значної суперечності поміж соціально зумовленою ідентичністю та раціональним усвідомленим вибором ідентичності окремими індивідами та групами. Як відзначають деякі автори, ці два процеси, як і теоретичні підходи, які їх описують є взаємодоповнюючими [20]. Індивіди можуть свідомо обирати ту чи іншу стратегію для досягнення своїх інтересів. Оскільки інтереси груп часто бувають несумісними, виникають об'єктивні протиріччя, що інколи призводять до їх розв'язання шляхом конфлікту. Це, однак, не означає, що вибір тієї чи іншої стратегії був необґрунтований чи ірраціональний. Виявлення обставин за яких існує найбільша небезпека вибуху насилля є важливим теоретичним і прикладним завданням у ділянці вивчення конфліктів.

Визначення^{*}, типологія та динаміка конфлікту

Для західних вчених притаманне досить широке розуміння терміну “етнічний конфлікт”. Як правило, цей термін використовується для позначення різного роду протиріччя між етнічними групами, націями і навіть державами, а також між етнічною більшістю і меншістю в багатонаціональних державах. Термін також використовується для позначення суспільних рухів етнічного характеру, сепаратизму та іредентизму, різного роду агресії проти етнічних символів. Відтак, етнічними часто називають конфлікти, що набули яскравого політичного забарвлення. Відмінність етнічних конфліктів від політизованих суспільних конфліктів проявляються при порівнянні змінних величин конфлікту. Для аналізу політичних конфліктів характерними змінними є відносна рівність, сила та ієрархічна залежність сторін [21] тоді як для аналізу етнічних конфліктів визначальними змінними вважаються ступінь загрози етнічній ідентичності групи та загроза фізичного існування [22].

Таке широке розуміння конфлікту заледве чи може запевнити чітке визначення поняття, а також використовуватись з метою аналітичного вивчення даного явища. Тому я радше схильний використовувати термін “етнічний конфлікт” у вузькому розумінні, що дасть можливість відокремити власне етнічний конфлікт від близьких до нього і навіть відмінних явищ. Для цього я пропоную використати описові і системні критерії.

---

* На визначення етнічного конфлікту великий вплив мають передусім два фактори:

1) *Вибір парадигми*. Останнім часом серед дослідників етнічних конфліктів все помітнішою стає відмінність у способі пояснення етнічного конфлікту. Частина авторів, головню етнологів та антропологів етнічним вважають конфлікт, суть якого полягає у загрозі для етнічної ідентичності групи, тоді як політологи, теоретики міжнародних відносин, соціологи під етнічним розуміють окремий тип суспільних конфліктів, у якому, попри етнічну ідентичність, визначальними є матеріальні чинники (влада, статус, територія тощо).

2) *Характер системних відносин*. Частина дослідників схильна ототожнювати етнічний конфлікт з національним чи міжнародним конфліктом. Таке розуміння конфлікту вказує на його розгляд як явища зовнішнього чи міжсистемного характеру. Проте інша частина під етнічним розуміє головню внутрішній чи внутрішньо системний конфлікт, суть якого визначають відносини “більшості” та “меншості”, або держави та однієї або більше етнічних меншин.

Описові дають можливість виділити характерні риси етнічної спільноти або групи, що є основним учасником конфлікту. Більшість сучасних дослідників визнає, що етнічні групи мають “приписувані риси”, такі як: назва, спільне походження, спільна історична пам'ять і культура історична територія і певний рівень групової солідарності.

Критерій системи дає можливість відокремити етнічний конфлікт від міжнародного чи міжнародного конфлікту. Під системою тут слід розуміти політичну систему окремої країни, що як правило співпадає з кордонами держави. З цієї точки зору етнічним буде лише внутрідержавний конфлікт суть якого визначають відносини “більшості” та “меншості”, або держави та однієї або більше етнічних меншин.

Крім того, я пропоную поняття “конфлікт” також використовувати у вузькому значенні, що дасть можливість відокремити такі явища як суперництво, конкуренція чи ворожість від конфлікту у властивому розумінні цього слова.

Виходячи з вищесказаного, формальне визначення етнічного конфлікту може бути наступне: етнічний конфлікт – це боротьба поміж двома або більше етнічними спільнотами у якій поряд із взаємно важливими політичними, економічними, соціальними, культурними чи територіальними питаннями, йдеться про загрозу етнічній ідентичності чи/ або фізичному існуванню сторін.

Умови, що визначають тип конфлікту

Критерій характеру системних відносин дає змогу виділити чотири умови або ситуації перебігу конфліктів, що у свою чергу, уможливує їх типологізацію.

1. Конфлікт відбувається поміж етнічними спільнотами, що входять до однієї політичної системи, межі якої, як правило, співпадають з кордонами держави.

2. Конфлікт, що виник в результаті розпаду певної політичної системи на території, де початково знаходились етнічні групи.

3. Конфлікт відбувається поміж однією суверенною державою і щонайменше однією етнічною спільнотою

4. Конфлікт поміж незалежними політичними одиницями(державами), що становлять самостійні політичні системи.

Характер системних відносин	Тип конфлікту	Вплив конфлікту на внутрішню та міжнародну стабільність
внутрісистемний	а) внутрішній б) сепаратизм	значний
колапс системи	Той, що виник в результаті розпаду системи	Внутрішня стабільність порушена
перехідний	а)інтернаціоналізований б)ірредентистичний	міжнародна і внутрішня стабільність під загрозою
міжсистемний	міжнародний	міжнародна стабільність порушена

Перший тип конфлікту можна визначити як внутрісистемний етнічний конфлікт. Він є характерним для поліетнічних держав, що становлять переважну більшість в сучасному світі. При аналізі такого тупу конфліктів важливо враховувати кілька чинників. По-перше, політичне становище та доступ до владних повноважень етнічних груп. По-друге, чи існує співпадання класової/соціальної та етнічної нерівності та по-третє, яку роль займає держава у конфлікті. Внутрісистемні етнічні конфлікти зручно вивчати з т.з. макросоціологічної теорії конфлікту, що акцентує увагу на економічних, соціальних, та політичних відмінностях груп у середині суспільства. Було помічено, що коли соціальна

нерівність співпадає з етнічною, то потенціал виникнення етнічного конфлікту значно посилюється [23].

В ситуації соціальної та етнічної дискримінації етнічна група, яка часто є меншиною, намагається здобути автономію від дискримінаційної системи або повністю вийти з її складу. Останній тип конфлікту визначають як сепаратизм. Сепаратизм був досить поширеним явищем в колишніх імперіях (прикладом може бути український сепаратизм в складі Російської імперії) і зберігає свій вибуховий потенціал в сучасних унітарних та федеративних республіках (Чечня, Квебек, країна Басків, Боснія, Косово). Причини виникнення етнічного сепаратизму можуть мати як матеріальний (територія, влада, статус, ринки тощо) так і нематеріальний, часто символічний характер (загроза для етнічної ідентичності, асиміляції чи етноциду)[24].

Наступний тип конфлікту можна визначити як такий, що виник в результаті розпаду системи (падіння держави). В такому конфлікті етнічні групи прагнуть посилити свою безпеку, намагаючись встановити політичний контроль над територією держави. Цей тип конфлікту особливо небезпечний, тому що з падінням держави традиційні механізми стримування насилля як правило не діють. Прикладами таких конфліктів можуть бути польсько-український конфлікт під час другої Світової війни, балканський конфлікт внаслідок розпаду Югославії, знищення Тутсі невеликою частиною Гуту в Руанді в 1994 р. Розпад політичної системи або падіння держави може бути визначений як занепад попередньо діючих правил в одній або кількох ключових ділянках – військовій структурі, фінансовій, політичному представництві. Однією з найбільш важливих рис держави є право на монопольне використання сили на своїй території. Втрата контролю над територією є ознакою падіння держави. Якщо це трапляється то кожна з етнічних груп, що знаходяться на території колишньої держави, використовують право на застосування сили, виходячи зі своїх інтересів і можливостей.

Втрата контролю над територією є достатньою, але не завжди необхідною умовою виникнення етнічного конфлікту. Падіння держави може бути спричинене внутрішніми або зовнішніми чинниками. Серед внутрішніх особливе значення має діяльність політичних еліт, гостра політична криза та жорстке протистояння всередині владної верхівки (як у випадку СРСР чи Югославії).

До зовнішніх чинників слід віднести порушення політичної стабільності в регіоні чи в світі. Часто це зумовлено військовими діями, які прямо, у випадку поширення конфлікту, чи посередньо, у випадку міжнародних санкцій, впливають на стабільність політичного режиму в окремі країни [25].

Вибух польсько-українського конфлікту під час другої Світової Війни слід пояснювати саме втратою легітимного контролю на застосування сили, що було наслідком німецько-радянської війни. Показово, що конфлікт виник не у 1939 р. коли польська влада була замінена німецькою та радянською окупаційною владою, а лише у 1943 р. у розпалі німецько-радянської війни, коли Німеччина почала втрачати контроль на окупованих територіях Зх. України та Волині.

Третій тип конфлікту пов'язаний з перехідним характером системних відносин, тобто виходом конфлікту за межі державних кордонів. Такий тип конфлікту можна визначити як інтернаціоналізований. Такі конфлікти особливо небезпечні для регіональної стабільності. З метою їхньої локалізації такі конфлікти часто супроводжуються гуманітарними інтервенціями міжнародних сил безпеки чи міжнародних організацій.

Інколи такі інтервенції здійснюються сусідніми державами з метою захисту своїх етнічних родичів, або як привід до приєднання території та населення сусідньої держави до своєї власної. Такий різновид інтернаціоналізованого конфлікту можна визначити як іредентизм.

Іредентизм є протилежністю до сепаратизму, проте як і сепаратизм він супроводжується значним рівнем насилля і часто перетворюється у повномасштабні війни (Захоплення Судетської області в Чехословаччині нацистською Німеччиною у 1938 р.,

спроби Вірменії приєднати Нагорний Карабах у 1992р., багаторазові спроби Туреччини і Греції приєднати Кіпр, захоплення Ізраїлем частини території Єгипту, Сирії та Йорданії в результаті шестиденної війни 1967 р.).

Останній тип конфлікту може бути визначений як між-системний. Ініціаторами такого конфлікту як правило є домінуючі етнічні групи в межах суверенних держав. Конфлікти такого типу набувають форми повномасштабної війни і є предметом аналізу соціології війни та теорії міжнародних відносин.

Форми вияву і динаміка етнічних конфліктів

Динаміка етнічного конфлікту є подібною до динаміки більшості групових конфліктів. Тому для аналізу розвитку етнічного конфлікту пропоную використовувати загальну модель розгортання групового конфлікту розроблену соціологами [26].

У цій моделі конфлікт розглядається як процес, що передбачає, як правило, шість етапів.

Загалом можна виділити передконфліктну ситуацію і власне конфлікт.

Передконфліктна ситуація охоплює 3 стадії:

1. поява суперечностей у групових відносинах (латентний конфлікт)
2. раціоналізація суперечностей і їх асоціація з певною системою цінностей (усвідомлений конфлікт)
3. виникнення напруження, стресів, неспокою, ворожих почуттів у свідомості членів груп (відчутий конфлікт)

Перших три стадії супроводжуються такими психологічними явищами як ворожість, негативне ставлення одних груп до інших, суперництво та ін. Домінуюча тут настанова – ворожість, що є лише психологічним явищем, певним емоційним станом та передумовою конфліктної поведінки. Ворожість не обов'язково виливається у конфлікт і не у кожному конфлікті ворожість є визначальним фактором. Вона може розглядатись як змінна величина, що характеризує конфлікт як соціальне явище.

Коли накопичена психологічна напруга виливається у ворожі діє спрямовані на задоволення власних інтересів всупереч інтересам іншої сторони, або ж на навмисне спричинення шкоди опоненту, тоді конфлікт переходить з психологічного до поведінкового рівня.

4. Початок відкритого конфлікту полегшується випадковим чи навмисне спланованим інцидентом. Перехід від психологічного до біхевіорального рівня розвитку конфлікту свідчить про початок власне конфлікту, що як правило розвивається по висхідній як система дій і протидій.
5. Наступна стадія розвитку конфлікту виникає тоді коли у сторін з'являється бажання нормалізувати ситуацію, що зумовлено або перемогою однієї з сторін, або вичерпанням сил учасників конфлікту.
6. Останній етап розвитку конфлікту починається від моменту припинення конфлікту і закінчується встановленням нових відносин.

Запропонована модель дає можливість відокремити власне конфлікт від суміжних явищ, що часто супроводжують етнічні відносини, але не становлять суті конфлікту. Найбільш типовими формами прояву антагоністичних етнічних відносин вважаються:

– суперництво як “об’єктивне” змагання групових інтересів. Це комплекс заходів вибраних сторонами для демонстрації своєї вищості, переваги на шляху реалізації своїх інтересів. Суперництво є своєрідною формою боротьби, але боротьби за визнання, боротьби радше конструктивної і рідко безпосередньої.

– ворожість як антагонізм, що живиться ворожими почуттями. Ворожість виникає коли одна зі сторін розглядає іншу як ворога. Ця форма прояву антагоністичних відносин може розглядатись як конфлікт у когнітивному плані. Вона відрізняється від суперництва, тому що у певних ситуаціях сторона може вбачати ворога серед тих з ким

вона немає жодного суперництва взагалі. Ворожість добре зберігається в історичній пам'яті і з допомогою стереотипів передається з покоління в покоління.

– боротьба, або дії спрямовані на спричинення шкоди або знищення опонента. Боротьба становить власне конфлікт у біхевіоральному значенні. Боротьба не обов'язково означає пряму фізичну взаємодію, як це трапляється в екстремальних ситуаціях. Вона може набувати вигляду прихованої агресії, спричинення тиску у формі погроз, блокуванням комунікації, формуванням ворожих коаліцій тощо.

Видається, що зосередження уваги саме на цій формі етнічних відносин є першорядним завданням як теоретичного так і прикладного характеру.

Як бачимо етнічний конфлікт як теоретична проблема та емпіричне явище ще далеко не вивчений феномен. Попри значну кількість наукової літератури найбільше проблем існує саме в ділянці теоретичного вивчення конфлікту. До сьогодні серед дослідників не має єдності ні щодо визначення поняття, ані щодо способів його вивчення, а також причин виникнення, типології, механізмів регулювання.

Запропонований тут підхід кладе наголос на розгляді етнічного конфлікту у вузькому розумінні як явища внутрісистемного. З одного боку це дозволило відокремити його від міжнародних конфліктів, де ініціаторами часто є домінуючі етнічні групи, але учасниками суверенні держави. З іншого боку, це дало можливість відмежувати етнічний конфлікт від інших форм антагоністичних етнічних стосунків, в першу чергу таких як суперництво та ворожість. Суттю етнічного конфлікту є боротьба за важливі колективні матеріальні та нематеріальні цінності. Боротьба може набувати вигляду як прямої фізичної конфронтації так і непрямих агресивних дій. З метою попередження та регулювання етнічних конфліктів подальші наукові пошуки повинні зосереджуватися навколо виявлення умов, за яких відносини поміж етнічними групами мають загрозу перерости у відкрите, насильницьке протистояння.

Примітки:

1. Детальніше про це див. Clinton F. Fink, *Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict*// *Journal of Conflict Resolution*, 1968, Vol.XII, #4, pp.412-457. Тут варто також відзначити, що існує кілька окремих прямих і не прямих теорій етнічної мобілізації, які проте, служать для пояснення причин виникнення етнічних конфліктів і не можуть розглядатись як цілісна теорія етнічного конфлікту.(Див. Raymond Taras, Rayat Ganguly, *Understanding Ethnic Conflict. The International Dimension*. Second Edition. Longman 2002. pp. 10-25.)
2. R. Dahrendorf, *Class and Class Conflicts in Industrial Society*. Stanford University Press, 1959, p.10.
3. Див. наприклад K. Singer, *The Idea of Conflict*. Melbourne: Melbourne University Press, 1949.; D. Hager, Introduction: Religious Conflict // *Journal of Social Issues*, #12, 1956, pp.3-11.; M. Janowitz, Military Elite and the Study of War// *Journal of Conflict Resolution*, #1, 1957, pp.9-19.
4. Див. наприклад D. Carment, P. James, (eds) *Wars in the Midst of Peace: The International Politics of Ethnic Conflict*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1997.; T.R. Gurr, *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington, DC: US Institute of Peace, 2000.; D.L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*. Brekeley, CA: Univers. of California Press, 1985.

5. Див. визначення запропоноване в “Словнику-довіднику термінів з конфліктології” Чернівці-Київ, 1995, С.215
6. Про це детальніше див. Ю.Мацієвський, Конфліктологія: що та як вивчати? // *Людина і політика*. -- №1, 2000
7. Див. R.Williams, *The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspective* // *Annual Review of Sociology* Vol.20, 1994 pp.49-79.; J.Mucha, *Konflikt Etniczny Jako typ Konflikту Społecznego* // *Konflikty Etniczne*, Instytut Etnologii, PAN, 1995.s 32-38.
8. Див. T.R. Gurr, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, Washington, DC: US Institute of Peace, 1993.
9. Детальніше див. J.B. Rule, *Theories of Civil Violence*, University of California Press, 1998.
10. K.Kwasniewski *Konflikt Etniczny*// *Sprawy narodowosciowe*, #1, 1990s.39-53., S.Szynkiewicz, *Konflikt Tozsamosci, Tozsamosc w konflikcie*// *Konflikty Etniczne*, Instytut Etnologii, PAN, 1995.s.15-30.
11. Див. R.Fisher, *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*, Springer-Verlag Publishers, 1990.
12. R. A. Le Vine and D.T. Campbell, *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior*. John Wiley, New York and London, 1972.; L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford: Stanford University Press, 1962.; J.Galtung, *A Structural Theory of Aggression*// *Journal of Peace Research*, 1964, #1, pp.167-191.; T.R. Gurr, *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press, 1970.; J.Davies, *Aggression, Violence, Revolution and War* in J.N.Knutson (ed.) *Handbook on Political Psychology*, Jossey-Bass, San Francisco and London, 1975.; Jh. Burton, (ed.) *Conflict: Human Needs Theory*. Macmillan, London, New York, 1996.
13. Див. W.Connor *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, 1994.; T.R. Gurr, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, 1993, P.Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. 1991 Newbury Park, CA: Sage, 1991.; M.Esman *Ethnic Politics*, Ithaka, NY: Cornell University Press, 1994
14. Див. наприклад D. Carment, P.James *Internal Constraint and Interstate Ethnic Conflict* // *Journal of Conflict Resolution*, Vol.39, #1, March 1995, pp.82-109.
15. C.Geertz, *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, Glencoe, IL: Free Press, 1963.; Harold Isaaks, *Basic Group Identity: The Idols of the Tribe* // *Ethnicity* #1, 1974, pp.15-42.
16. Van den Berghe *The Ethnic Phenomenon*. New York/Oxford: Elsevier, 1983.
17. D.Lake D. Rothchild, *Spreading Fear: The Genesis of Transnational Ethnic Conflict* in Lake and Rothchild eds., *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion and Escalation*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998.; P.R. Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. 1991.

18. M. Esman *Ethnic Politics*, 1994.
19. Див. наприклад В.Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* NY: Verso,1993.; R. Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
20. Див. Н. Meadwell, Cultural and Instrumental Approaches to Ethnic Nationalism// *Ethnic and Racial Studies*, Vol.12, #3, 1989, pp.309-328.
21. Див. Q.Wright, The Nature of Conflict// *Western Political Quarterly*,1951, Vol. 4 #2,pp.193-209.
22. Див.Slawoj Szynriewicz, Konflikt Tozsamosci, Tozsamosc w konflikcie//*Konflikty Etniczne*, Instytut Etnologii, PAN, 1995.s.15-30.
D.A. Lake, D. Rothchild, Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict// *International Security*, 1996, vol.21, №.2, pp.41-75
З цього приводу варто навести думку польського соціолога К.Квасневського, який зауважив, що про етнічний конфлікт найчастіше говориться з перспективи слабшої сторони, тоді як сильніші, як правило, не називають етнічними конфліктами, у яких беруть участь, К.Kwasniewski Konflikt Etniczny//*Sprawy narodowosciowe*,#1,1990s.39-53.
23. Див.D.L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley, CA: University of California Press, 1985.
24. Детальніше дивіться A.D.Smith, Towards a Theory of Ethnic Separatism. // *Ethnic and racial studies*, 1979, Vol.2, #1, pp.21-37.
25. Подібні застереження були буквально сприйняті Туреччиною напередодні військової операції в Іраку у 2003 р. з метою підтримки своєї безпеки у випадку ірредентистичного руху курдів.
26. Н. Bialyszewski, *Teoretyczne Aspekty Sprzeczności i Konfliktów Społecznych*, Warszawa, PWN, 1983, s.52-54.

Адреса автора:

м.Острог, 35800

вул.Старостинська 17-г, кв. 1

email: yuriym2000@yahoo.com

